

Аналіз типових мовних помилок у мовленні майбутніх учителів початкових класів

В.Ю. Підгурська,

доцент кафедри філології і лінгводидактики
Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті проаналізовано типові помилки в мовленні майбутніх учителів початкових класів, виявлені автором під час проведення моніторингу якостей мовлення у чотирьох ВНЗ різних регіонів України. Теоретичною основою класифікації помилок стали праці з лінгвометодики. Проаналізовано природу та механізм виникнення помилок в мовленні студентів, виокремлено ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів, що зумовили ці порушення.

Ключові слова: мовні помилки, стилістична помилка, лексична помилка, сленг, жаргон, орфографічна помилка.

Подгурская В.Ю. Анализ типичных ошибок в речи будущих учителей начальных классов.

В статье проанализированы типичные ошибки в речи будущих учителей начальных классов, выявленные автором при проведении мониторинга качества речи в четырех вузах разных регионов Украины. Теоретической основой классификации ошибок стали работы по лингводидактике. Проанализировано природу и механизм возникновения ошибок в речи студентов, выделено ряд объективных и субъективных факторов, которые обусловили эти нарушения.

Ключевые слова: языковые ошибки, стилистические ошибки, лексические ошибки, сленг, жаргон, орфографические ошибки.

Pidhurska V. Yu. Analysis of typical speech errors in the primary school teachers' speech.

The article analyzes the typical mistakes of the primary school teachers' speech, which the author discovered during monitoring speech quality in four universities of different Ukrainian regions. The theoretical basis of the error classification are the lingual didactics works. The nature and occurrence of the speech errors of the students being analyzed, the number of objective and subjective factors that led to making these errors being determined.

Key words: speech errors, stylistic errors, lexical errors, slang, jargon, spelling mistakes

Сучасна освіта вимагає формування педагогів нового типу – освічених, наділених творчим потенціалом, з розвинутим даром володіння живим словом. Учитель-професіонал сьогодні – це фахівець, здатний до ефективного спілкування, має високу культуру усного і писемного мовлення, здійснює творчий підхід до навчального процесу взагалі. Тому майбутній учитель початкових класів повинен прагнути досконало оволодіти ресурсами всіх рівнів мовної системи: фонологічного, морфологічного, лексико-семантичного, синтаксичного. Лише тоді можна сподіватися на правильність побудови студентами педагогічного дискурсу.

Моніторинг якостей мовлення студентів першого курсу чотирьох педагогічних ВНЗ різних регіонів України, проведений під час аудиторного та позааудиторного спілкування, ґрунтовний аналіз тестових завдань, диктантів, а також узагальнення

результатів спостереження підтверджують важливість здійснення комплексного дослідження мовлення студентів педагогічних факультетів. Проведене діагностування мовнокомунікативних умінь зумовило необхідність класифікувати типові мовні помилки в усному і писемному мовленні студентів.

Мета статті – аналіз помилок у мовленні студентів та з'ясування об'єктивних і суб'єктивних чинників, що викликають порушення студентами мовних норм.

З'ясуємо значення терміна "мовні помилки". У словнику-довіднику з методики викладання української мови знаходимо таке визначення: **мовні помилки** – порушення правил, норм і традицій у слововживанні, творенні граматичних форм, побудові словосполучень і речень, надфразних єдностей, а також порушення комунікативної доцільності, стилістичних норм і норм культури мовлення. Поділяються на словникові чи лексичні; морфологічні; синтаксичні; словотвірні; стилістичні [5, с. 176]. Поряд із мовними помилками лінгводидакти виділяють **мовленнєві недоліки** – логічні й композиційні порушення, перекручування фактів, не пов'язані з порушенням будь-яких правил, норм, відсутність комунікативних якостей мовлення (точності висловлювань, лексичного багатства, доречності, виразності) [6, с. 173].

Проблема мовних помилок давня і водночас актуальна, вона є предметом досліджень українських і зарубіжних лінгводидактів (Бондаренко Т., Воронін М., Григор'єва О., Капінос В., Львов М., Ладиженська Т., Мельничайко В., Пентиліук М., Селіванова О., Сулименко Н., Сергєєв Ф., Текучов О., Цейтлін С. та ін.). Відсутність єдиної загальновизнаної класифікації помилок ускладнює роботу над ними. У численних класифікаціях автори по-різному трактують природу тієї самої помилки. Багатьма дослідниками відзначалася необхідність створення єдиної системи класифікації помилок. Починаючи з 20-х – 30-х років минулого століття здійснюються спроби розмежувати помилки за видами. Так, на початку 50-х років з'являється термін **стилістична помилка**. До розряду стилістичних науковці (Богуславський В., Габо Б., Кузнецов А., Мішурова Г.) відносять і лексичні помилки. М. Воронін в розряд стилістичних помилок вводить лексичні помилки, неправильне поєднання слів у реченні й помилки в побудові речень [3, с. 12-13]. Л. Щерба, В. Добромислов, М. Китаєв та ін. відносять до стилістичних помилок відхилення від обов'язкових норм літературної мови й правил стилістики. Пізніше окремі дослідники (Барінов О., Богусловська В., Назаров А., Пльонкін М. та ін.) вважали стилістичними не тільки тавтологічні звороти, порушення узгодження й керування, змішування часових форм дієслова, неправильне вживання слів, що виражають абстрактні поняття, а й помилки, які виявляються у перекручуванні тексту, логічні помилки, неправильну побудову речень та ін. М. Львов визначає стилістичні помилки як мовленнєві недоліки, що виявляються у вживанні слів, їх сполучень і синтаксичних конструкцій, які

не відповідають стилістичній характеристиці тексту [6, с. 199]. М. Пентилюк до стилістичних помилок відносить такі: порушення стильової єдності тексту, як: стилістична несумісність слів, різностильові синтаксичні структури, різностильове забарвлення тексту; неправильне вживання слів з переносним значенням, фразеологізмів, штучна образність; недоречне використання емоційно забарвлених слів і виразів, без урахування їх стилістичних функцій, унаслідок чого виникає стилістична несумісність слів, тобто сполучення слів різних стилістичних рядів; невміння користуватися граматичними синонімами (варіанти словоформ, словосполучень і речень у текстах різних стилів); невинноване вживання мовних штампів, кліше; зайві в мовленні, недоречно вжиті слова (слова-паразити); порушення милозвучності мовлення (насамперед для усних висловлювань); невмотивоване нагромадження одних і тих самих частин мови або їх форм; уживання громіздких, одноманітних синтаксичних конструкцій, що роблять текст стилістично невиразним [8, с. 28-29].

Пропонована класифікація є досить вичерпною, проте в ній залишаються поза увагою помилки, спричинені немотивованим вживанням діалектних та просторічних слів і виразів. На нашу думку, робота з діалектизмами є одним із важливих аспектів формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів. Наприклад, на території Житомирщини українська мова формувалася під впливом говорів північного наріччя (переважної частини області – за винятком південних районів), тому багато помилок у мовленні студентів зумовлені саме діалектним впливом. У свою чергу помилки діалектного походження розглядаються як на орфоепічному, граматичному, так і на лексичному рівнях. Слід зауважити, що до 90-х років минулого століття лінгводидакти закликали неухильно викорінювати помилки діалектного походження. На сьогодні, поряд з думкою про очищення мови від фонетичних та граматичних діалектних впливів, знаходимо поради методистів не відмовлятися від лексичних діалектизмів [4, с. 170]. Тут доречно було б пригадати слова Л. Щерби: "Якщо б літературна мова відірвалась від діалектів, від ґрунту, то вона, подібно до Антея, втратила б уся свою силу й стала мертвою, якою є тепер латинська мова"[10, с. 15].

Одним із поширених відхилень від стилістичних норм у мовленні студентів є вживання конструкцій, у яких роль стандартних елементів виконують експресеми, що внаслідок частого автоматизованого повторення втратили свою емоційність: *проходить червоною ниткою; вагомий внесок; на належному рівні; гостра критика та ін.*

Ще одне свідчення стилістичної безпорадності – зайві в мовленні, недоречно вжиті слова: "ну", "це саме", "значить", "е...е", "а...а", "ну", "вроді" та ін.

Нерідко до стилістичних помилок призводить порушення милозвучності мовлення, яке досягається чергуванням у-в, і-й (*сів у крісло; сіла в крісло; книга й олівець; зошит і*

блокнот); та чергуванням прийменника з, зі, із, зо (узяв зі столу; виступив із зверненням; Петро з Іваном).

Причиною стилістичних помилок у мовленні майбутніх класоводів стає також невміння користуватися граматичними синонімами (*писати* – *писать*; *знати* – *знать*; *ходити* – *ходить*).

На практиці є проблематичним для студентів і дотримання стильової єдності тексту (*на засіданні студентського братства балакали про підсумки зимової сесії*).

М. Вашуленко називає вчителів початкових класів "першовчителями рідної мови", які є провідниками українського слова, слова висококультурного і високоморального [1, с. 6]. Отже, дуже важливо озброїти майбутніх учителів-класоводів, які використовуватимуть слово як знаряддя праці, знанням стилістичних багатств нашої мови.

У 60-х роках минулого століття лінгводидакти почали виокремлювати лексичні помилки. **Лексичні помилки** – це помилки у слововживанні, у виборі слова: неточність вибраного слова (незнання явищ синонімії, паронімії), уживання діалектних і просторічних слів у літературній мові; невмотивоване використання слів різної стилістичної приналежності й емоційно-оцінних слів, повтори одного й того ж самого слова чи споріднених слів, неправильне уживання слів із фразеологічно зв'язаним значенням тощо. За характером вони поділяються на дві групи: 1) помилки, пов'язані з порушенням лексичних та фразеологічних норм; 2) помилки як наслідок бідного словникового запасу, недосконалості стилю мовлення [5, с. 150-151].

Сучасні лінгводидакти вважають, що невмотивоване вживання слів різної стилістичної приналежності й емоційно-оцінних слів слід відносити до стилістичних помилок, а класифікацію лексичних помилок пропонують розглядати у такій послідовності: уживання слів у невласливому їм значенні; невдалий добір синонімів (виражається в багаторазовому повторенні тих самих слів і невмінні користуватися синонімами, у т.ч. контекстуальними); сплутування різних за значенням, але близьких за звуковим оформленням слів (паронімів); уживання зайвих слів (плеоназмів); лексичні анахронізми, тобто слова, що не відповідають нормам певної епохи; порушення лексичної сполучуваності слів; повторення спільнокоренових слів (тавтологія); сплутування українських і російських слів; калькування російських слів і словосполучень (дослівний переклад їх українською мовою); неправильне вживання міжмовних омонімів [8, с. 27-28]. До лексичних помилок також відносять перекручування фразеологізмів та змішування елементів двох фразеологізмів.

Відкритість сучасного українського суспільства, розвиток міжнародних економічних і культурних зв'язків України, розширення сфер міжнаціонального спілкування впливає на лексичний склад мови, який активно поповнюється неологізмами (зокрема аббревіатурами, іншомовними словами). Це призводить до виникнення труднощів

у студентів під час продукування як усних, так і писемних текстів. Насамперед це неправильне написання слів іншомовного походження та неправильне розуміння значення цих слів: *"план ліквідації (евакуації) на випадок пожежі; на грядці росла колібри (кольрабі); вистава була ординарна (оригінальна)"*.

Значна частина студентів віддає перевагу іншомовному варіанту з синонімічного ряду, усвідомлено слідуючи модним тенденціям: *електорат (виборці), ексклюзивний (виключний), консенсус (згода), спонсор (добродій), генерація (покоління), офіс (контора)*.

Спостереження за усним мовленням студентів дозволяє виділити такі анормативи у слововживанні: *"писати в стрічку"; "підняти руку"; "перевернути сторінку"; "кохати свою Батьківщину"; "завдяки хворобі"; "дитячий ранішник" та інші*.

У мовленні студентів багато кальок з російської мови: *"виключення з правила" (виняток з правила), "слідуюче питання" (наступне питання), "приймати участь" (брати участь), "вірно виконане завдання" (правильно виконане завдання), "співпадають думки" (збігаються, сходяться думки), негативне відношення до недоліків (негативне ставлення до недоліків), попереджувати помилки (запобігати помилкам) та ін.*

Порушенням у мовленні студентів виступають також тавтологічні звороти (*письменник написав, промовляє промову, мінімальний прожитковий мінімум* та ін.) та плеоназми (*моя автобіографія, у січні місяці, вільна вакансія, обмежений ліміт*).

Часто порушується точність вираження думки в результаті неправильної лексичної сполучуваності слів: *страшенно гарний* (дуже гарний), *симпатичний пиріг* (смачний пиріг), *добра книга* (цікава книга) та ін.

Недостатня мовна цензура є одним із факторів, що сприяє проникненню до друку, на телевізійні екрани, у сферу літератури великого обсягу інвективної лексики, що перешкоджає молоді засвоювати літературний варіант української мови. Учені зазначають, що психологічною основою появи молодіжних жаргонних слів є споконвічне прагнення молоді підкреслити свою дорослість, незалежність й нестандартність у поведінці і судженнях [2, с. 77]. Студентами навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка під керівництвом викладачів кафедри філології і лінгводидактики було укладено словничок "Студентський сленг", що налічує більше 400 слів. Ось деякі з них: *борзий* – нахабний; *випльовуйся* – виходь; *врубався* – зрозумів; *кумарити* – дратувати; *нарисуватись* – прийти; *либа* – посмішка; *паритись* – турбуватися; *стєпуха* – стипендія; *тормоз* – обмежена людина; *упаковка* – одяг; *чухай* – йди геть; *фіолетово* – байдуже та ін.

Сумно, що сленгізми (англ. slang – жаргон) буквально заповнили сторінки преси. Ось декілька прикладів: *"подзвони і отримай 100 SMS "на шару" (тобто безкоштовно);*

"Шахтар" "взує" всіх" (тобто всіх переможе); "кльова мобіла" (тобто хороший мобільний телефон) та ін.

Зниження рівня культури мовлення працівників засобів масової інформації не може не впливати на тих, хто сприймає цю інформацію. У ЗМІ з кожним роком зростає кількість рекламних оголошень. Як зазначає О. Пономарів, "вадою багатьох текстів оголошень є численні помилки проти норм сучасної української літературної мови. Ті, хто читає ці оголошення на радіо й телебаченні, не володіють вимовними нормами української мови..."[9, с. 23]. Нерідко можна побачити рекламні оголошення *"молочні продукти & сири"*, *"справжнє молоко"*, *"оксамитовий смак"*, *"чай одноразовий"*, *"Супермінімаркет"* та ін. Реклама напою "Живчик" пропонує брати участь в акції та вигравати *"цифровий фотик"* й *"крутезний ігровий комп"*. Зазначимо, що наведені аномативи мають вплив на мовлення студентів, міцно закріплюються в ньому.

Окрему групу становлять помилки, зумовлені порушенням граматичних форм. Відомо багато класифікацій, пропонованих лінгводидактами (Капінос В., Львов М., Мельничайко В., Текучов О., Цейтлін С.). Серед граматичних помилок розрізняють морфологічні і синтаксичні помилки.

Морфологічні помилки – вид граматичних помилок, які пов'язані з порушенням творення граматичних форм, спотворення морфологічного складу слова: неправильне вживання відмінкових закінчень іменників, форм числа, дієслівних форм [5, с. 178].

Найбільше помилок (за результатами тестів) – при відмінюванні іменників чоловічого роду II відміни, це зокрема стосується форми родового відмінка однини: *поблизу гуртожитка*; *біля деканата*; *декан факультета*; *згідно графіку*; *пакет кефіра*; *рівень інтелекта*; *специфіка жанра*; *заклики з майдана* та інші.

Відхилення від норм спостерігається і при творенні інших форм слів, наприклад: *самий красивий* (найкращий) – ступенювання прикметників; *ажурна тюль* (ажурний) – неправильне визначення роду іменників; *по інститутам* (інститутах); *заплатили п'ять гривнів* (гривень); *сім вільних місців* (місць).

Багато помилок пов'язано з утворенням форми кличного відмінка від імен по батькові, який студенти зазвичай замінюють формою називного, наприклад: *Олена Іванівно*; *Ірино Петрівна*; *Світлана Микитівна*.

Типовим порушенням морфологічної норми є вживання студентами форми давального відмінка однини іменників чоловічого роду, наприклад: *ректорові Шелюкові Івану Дмитровичу*; *декану Куликівському Валентину Миколайовичу*.

Під час спостереження за мовленням студентів було констатовано помилки на рівні творення активних і пасивних дієприкметників, наприклад: *бувший* декан; *говорячий* студент; *навчаючий* студентів викладач; *задіяний* у проєкті та інші.

Актуальним є питання використання роду іменників у назвах професій, звань, посад: за "Українським правописом" (4-те вид., випр. й доп. – К.: Наук. думка, 1994. – 236 с.) вони вживаються в чоловічому роді. Однак щоденно засоби масової інформації обговорюють роботу *"прем'єрки"*, зустрічі з видатною *"мисткинею"*, та інтерв'юють *"ректорку"*. Такий правописний лібералізм негативно позначається на мовленні студентів.

Комп'ютерна верстка друкованих видань спричиняє грубі помилки у сфері переносу слів, унаслідок чого складається враження, що правила переносу слів взагалі ігноруються. Сучасні засоби електронного зв'язку спричинили скорочення обсягу традиційної писемної форми спілкування, а також послабили читацький інтерес до книги. Як наслідок – зниження рівня мовної вправності студентської молоді. Водночас, як зазначав ще в 1936 р. проф. І.Огієнко, *"для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис"* [7, с. 218].

Синтаксичні помилки – вид граматичних помилок, суть яких зводиться до порушення норм узгодження, керування, зв'язку між займенниками і тими словами, на які вони вказують; неправильний порядок слів у реченні, пропуски членів речення, синтаксичні повтори, одноманітні синтаксичні конструкції, зміщення форм прямої і непрямої мови [5, с. 247].

До найтипівіших помилок, як порушень синтаксичної норми у мовленні (в його усній і писемній формі), належать:

- порушення порядку слів (невмотивована інверсія), яке спричиняє двозначність у висловлюваннях студентів, наприклад: *"Приємно радують око грядки, засіяні дівчатами"*, *"Юнак врятував дівчину від акули, в яку потім закохався"* та ін.
- порушення узгодження, прийменникового і безприйменникового керування, а саме: *"додатки для курсової роботи"*, *"дякую Вас за знання"*, *"згідно вимогам"*, *"конспекти по філософії"* та ін.

Окрім того, помилки в усному мовленні студентів – це помилки на рівні орфоєпії, акцентології; в писемному – з орфографії та пунктуації.

Ненормативне наголошування слів різних частин мови є чи не найтипівішим порушенням орфоєпічних (акцентологічних) норм. Найбільше помилок трапляється під час продукування таких слів: *читання, завдання, черговий, виразне, предмет, одинадцять, частки, добуток, кілометр* та ін. Під впливом російської мови студенти часто припускаються помилок у спільнокоренових словах, наприклад: *загадка – зага́дка; ко́лесо – колесó; верба́ – ве́рба; кропи́ва – кро́пива; по́друга – подро́га*.

Місцеві діалекти також є причиною фонетико-орфоєпічних помилок, наприклад: *губідати, вожина, гонука, сподніца, гурок, галича* та ін.

Під впливом працівників засобів масової інформації, які зловживають літерою г, ігноруючи правописні норми, в мовленні студентів все частіше зустрічаються помилки типу: *газон, тайка, гепатит, глянц, грант та ін.*

Проводячи діагностику мовнокомунікативних умінь першокурсників, можемо констатувати низький рівень їхньої орфографічної і пунктуаційної грамотності у процесі писемної комунікації. Серед найпроблемніших орфограм є написання складних слів разом, окремо, через дефіс; правопис власних назв; правопис слів іншомовного походження.

Найтиповіші помилки на рівні пунктуації – уживання розділових знаків при відокремлених членах речення; тире на місці пропущеного члена речення; тире між підметом і присудком; двокрапка після узагальнюючого слова перед однорідними членами речення.

Звичайно, зазначенні нормативні порушення не вичерпують усіх помилок, що трапляються в усному і писемному мовленні студентів. Однак знання типів помилок дає можливість виявити найбільш ефективні шляхи запобігання їм.

Аналіз природи та механізму виникнення помилок в мовленні студентів дає підстави виокремити ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів, що зумовили ці порушення. Йдеться про такі, як:

- відсутність українськомовного середовища, засилля суржику;
- надмірна затеоретизованість навчального курсу;
- недостатня кількість аудиторних годин з українськомовних дисциплін;
- недостатня внутрішня мотивація та брак самоосвіти;
- популяризація помилок у ЗМІ, інформаційних джерел в Інтернеті тощо;
- відсутність культуромовного середовища в умовах позааудиторного режиму;
- брак мовленнєвих авторитетів у неформальній та інтимно-сімейній сферах спілкування;
- відсутність у практиці роботи викладачів-лінгводидактів цілісної методичної системи, спрямованої на формування мовнокомунікативних умінь засобами рідної мови.

Майбутній учитель початкових класів повинен добре оволодіти мовними нормами, стежити за їх змінами, не допускати змішування мовних явищ, проявів інтерференції; критично ставитися до написаного і мовленого слова. Якісне мовлення вчителя є показником рівня мовленнєвої культури суспільства. Отже, процес набуття досвіду професійної комунікації, мовнокомунікативних умінь (як на рівні усного, так і писемного мовлення) має проходити у стінах освітніх закладів. Студенти повинні засвоїти норми літературної мови, відомості про комунікативні якості мовлення, знати лексичне значення нових комунікативних одиниць, уміти відтворити їх на письмі відповідно до норм

українського правопису. Адже мовнокомунікативні вміння – це не тільки вироблення в студента відповідних мовних навичок, а й постійна потреба мовленнєвого самовдосконалення, потреба шліфувати мову, збагачувати активний словник, підвищувати власну мовну лексико-стилістичну грамотність.

Література

1. Вашуленко М. С. Вимоги до фахової мовленнєвої підготовки студентів – майбутніх учителів початкових класів / Микола Самійлович Вашуленко // Шляхи вдосконалення мовної компетенції сучасного педагога : матеріали регіон. наук.-метод. конф., 27 берез. 2008 р. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 6-12.
2. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови : навч. посіб. / Галина Волкотруб. – Т. : Підруч. і посіб., 2004. – 256 с.
3. Воронин М. Т. Предупреждение и исправление стилистических ошибок в школе / М.Т. Воронин. – М., 1963. – 77с.
4. Климова К. Я. Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів : монографія / К. Я. Климова. – Житомир : Рута, 2010. – 560 с.
5. Кочан І. М. Словник-довідник із методики викладання української мови / І. М. Кочан, Н. М. Захлюпана. – [2-ге вид., виправл. і доповн.]. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 306 с.
6. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 "Русский язык и литература"] / Михаил Ростиславович Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – Л., 1995. – 43 с.
8. Пентилюк М. Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації / Марія Іванівна Пентилюк // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 5. – С. 26-29.
9. Пономарів О. Ще раз про мову реклами / Олександр Пономарів // Урок української. – 2003. – № 2. – С. 23–24.
10. Щерба Л. Современный русский литературный язык : избр. работы по рус. яз. / Л. Щерба. – М., 1957. – 187 с.

Авторська довідка

1. *Назва статті:* "Аналіз типових мовних помилок у мовленні майбутніх учителів початкових класів"
2. *Адреса для листування, телефон для контакту:*

Підгурська В.Ю., Польова площа, буд. 12, кв. 10, м. Житомир, 10009

моб. тел. 0976458988
3. *Прізвище, ім'я, по батькові:* Підгурська Валентина Юріївна
4. *Учений ступінь, учене звання:* кандидат педагогічних наук, доцент.
5. *Місце роботи:* Житомирський державний університет імені Івана Франка.
6. *Посада:* доцент кафедри філології і лінгводидактики Житомирського державного університету імені Івана Франка.